

Isaïc van Dijk als pedagoog (1847 – 1922)

Dr. Ewald Mackay

Dit materiaal is onderdeel van het compendium over christelijk leraarschap, van het lectoraat Christelijk leraarschap van Driestar hogeschool. Zie ook www.christelijkleraarschap.nl.

Samenvatting	Dit venster uit de Pedagogische Canon voor de christelijke leraar is gewijd aan de ethische theoloog en pedagoog Isaïc van Dijk 1847 – 1922), auteur van <i>Vota academica</i> .
Bronvermelding	Zoeken naar de ziel, Isaïc van Dijk als pedagoog. <i>Artificium</i> , januari 2010.
Thema *	Inspiratiebronnen
Gebruik **	Hoofd en hart
Plaatsingsdatum	9 juni 2015
Gerelateerde artikelen	n.v.t.
Trefwoorden	Onderwijs, verwondering

* In het compendium wordt al het materiaal verdeeld over de acht thema's van christelijk leraarschap: *onderwijs, inspiratiebronnen, leraar, leerling, leerstof, didactiek, schoolteam, leidinggevenden*.

** Het materiaal kan gebruikt worden als onderbouwing en visievorming (*hoofd*), bezinning en reflectie (*hart*) of biedt concrete handreikingen en voorbeelden (*handen*).

INSPIRERENDE MEESTERS

'Inspirerende meesters'. Dat is de titel van een artikelenserie waarin het licht valt op inspirerende wetenschappers, filosofen en denkers. De inspirerende meester wordt vooral beschreven vanuit het perspectief van zijn of haar inspiratie voor het gedachtegoed van exemplarisch onderwijs. Ewald Mackay bespreekt een inspirerende meester die voor hem leermeester werd: Isaäk van Dijk. 'In hem hangt de innerlijke kracht van de grensgestalte nauw samen met het persoonlijk leermeesterschap.'

Zoeken naar de ziel

Isaäk van Dijk als pedagoog¹

Ik zal niet licht vergeten hoe ik in 1990 bij mijn promotor, Anton Vos, op zijn kamer in de Utrechtse Universiteit zat en wij in gesprek raakten over Isaäk van Dijk en de ethische theologie. Toen het gesprek even stilviel, pakte hij uit zijn boekenkast een band uit de *Gezamenlijke geschriften* en las een korte tekst van Van Dijk voor, getiteld 'Wat is gereformeerd?' Die

tekst sloeg bij mij als een bliksemstraal naar binnen. Eigenlijk gaat deze tekst over Job. Job verliest alles, behalve zijn meest basale overleven zelf. Hij weet niet dat hij figureert in een verschrikkelijk drama waarin God het kwaad zichzelf maximaal laat uitspelen. Vanuit dit niet-weten zegt Job slechts: 'Ook al zal Hij mij doden, zou ik niet vrezem?' En Van Dijk besluit dan: 'Dat is gereformeerd.'

Ik één ogenblik lichtten hier de leermeester die Van Dijk geweest was voor zijn leerlingen én de leermeester die Vos was voor mij, helder op als een zaak waarin werkelijkheid en persoonlijkheid samengingen. Steeds meer ben ik onderwijs in die termen gaan verstaan. In dat licht wil ik aan de nieuwe generatie leermeesters graag iets van deze pedagogiek van Van Dijk doorgeven.²

Biografie

Op 20 maart 1847 werd Isaäk van Dijk geboren in Dussen (onder Gorcum). Zijn vader was Johannes van Dijk, zijn moeder Cornelia van Edenburg. Met vijf broers en zussen groeide Isaäk op in dit hervormde boerengezin.

Op de dorpschool bleek Isaäk al snel een begaafde leerling te zijn. Na een periode op het 'Instituut Hasselman' ging hij in Gorcum op kamers wonen om aldaar de Latijnse school te bezoeken. Zijn liefde voor de theologie werd hier geboren. Hij ging in 1866 naar het Utrechtse om theologie te studeren. Hij studeerde in een sfeer van kalme en ontspannen rust waarin weinige kernen zeer diep wortel schieten, een rust die voor onze tijd welhaast onvoorstelbaar geworden is.

Isaäk van Dijk © Universiteitsmuseum Groningen

Na zijn studie te hebben afgerond en na te zijn gepromoveerd werd Isaäk van Dijk predikant, achtereenvolgens in Veen (1871-1875), Baambrugge (1875-1877), Kollum (1877-1879) en Arnhem (1879-1883). Hij stond in zijn voorname eenvoud dicht bij de mensen en had in hoge mate 'het charisma der vertroosting'. Op 1 november 1877 trouwde Isaäk met Maria Johanna Jiskoot, dochter van de Veense notaris. Ze kregen vier kinderen, van wie er twee zeer jong stierven en twee later predikant zijn geworden. Ondertussen bleef hij verder studeren. Hij werd uiteindelijk hoogleraar te Groningen.

Isaäk van Dijk heeft op een breed terrein studies geschreven die overduidelijk wetenschappelijke waarde hebben. Zijn interesse was niet die van de vakspecialist, maar die van de breedte en de diepte. Zijn interesse was persoonlijk: in vrijwel al zijn teksten klinkt de aandacht voor de persoon in wie gestalte en geest zijn verenigd door. Mensen die hem werkelijk raakten, kon hij vanuit een bijna samensmeltende empathie op papier neerzetten. Zijn studies over Pascal, Kierkegaard en Vinet zijn van een grote schoonheid. Bijna altijd zijn het de irreguliere denkers, de groten aan de rand van kerk en theologie (die vaak het hart ervan dáár meer dan in het midden treffen), die hem het meest nabij zijn.

Van Dijks tragiek is in zekere zin dat hij zelf binnen de Nederlandse theologie tot de huidige dag ook een grensgestalte is gebleven. Van Dijk is niet de man van het grote woord. Hij is geen man van stavast als Kuiper of Steenblok, maar een irenische gestalte, wiens kracht een innerlijke was.

In mijn overtuiging hangt met deze innerlijke kracht van de grensgestalte het persoonlijk leermeesterschap nauw samen. Wie Van Dijk wil kennen, moet eigenlijk les van hem hebben gehad. In de gestalte van een kleine besloten kring van leerlingen bloeide de leermeester Van Dijk op tot wie hij werkelijk was. Men hoeft slechts te luisteren naar de berichten van zijn vrienden en leerlingen, en men weet het. Van Dijk kan slechts gedeeltelijk uit zijn geschriften gekend worden; zijn invloed was een persoonlijke. Men hoeft overigens echter slechts het werk te lezen om ook daarin de leraar van dichtbij te ontmoeten: men ontmoet hem in zijn boeken, en het is en was een zeldzaamheid dat men mensen zo in hun studies ontmoet. Van Dijk is hier verre van de quasi-objectieve, hooggeprezen distantie als kenmerk van de ware wetenschap. Van Dijk is een gestalte der wijsheid!

Op 26 juni 1917 nam hij afscheid van de universiteit en vertrok naar zijn oude geboortegrond te Heusden, waar hij nog vijf jaar heeft mogen genieten van zijn levensavond, tot hij, na een zware weg van ziekte,

uiteindelijk in 1922 is gestorven op de geboortedag van zijn Heer. Op 29 december is hij begraven op Oud-Eik en Duinen.

Pedagogische toewijding

Ook de tijd van Van Dijk was er een van onderwijs-hervormingen. Men streefde tijdens de Kuiperkabinetten vanaf de vroege twintigste eeuw drie doelen na: 1) leerlingen moesten een zo compleet mogelijke kennis van de wereld krijgen; 2) deze kennis moest door allemaal aparte vakspecialisten worden gegeven; 3) er moest zo veel mogelijk leerstof worden aangeleerd. Het woord 'leerstof' is een typisch woord uit het jargon van die tijd.

Met verbijstering sloeg Isaäk van Dijk deze Kuiperiaanse pedagogiek gade. Voor hem was dit allemaal hoe het niet moest. Door de nood gedwongen besloot hij in de pen te klimmen en zich te verzetten tegen dit onderwijsideaal door vanuit de overtuiging van zijn gemoed te verwoorden wat zijn eigen pedagogische ideaal was. In 1904 schreef hij hiertoe zijn prachtige boek *Vota Academica* (te vertalen als 'Academische Toewijding').³ Het betreft hier het onderwijs aan de universiteit als context van de pedagogiek van Van Dijk. Naar mijn overtuiging is wat Van Dijk hier zegt, onder verrekening van het specifiek academische, toch in hoge mate universeel pedagogisch van aard. Voor kinderen en jongeren ligt het niet anders dan voor studenten aan hogeschool en academie. Wat mij betreft is de titel van dit boek *Vota pedagogica!*

In het algemeen geldt voor Van Dijk – en hoe profetisch is hij hierin! – dat onderwijs nooit iets kan zijn dat door deftige commissies wordt vormgegeven en bepaald. Onderwijs is iets van de persoon van de schoolmeester. 'Wat zal ik zeggen van nieuwe programma's van onderwijs? Ik sta er dikwerf sceptisch en zuchtend tegenover. Een nieuw programma van onderwijs is zeker goed als het heel goed is, en misschien zelfs beter dan het oude als namelijk het oude niet goed is, maar is het toch niet ontmoedigend dat wij elkander nog in den 20ste eeuw soms zoo veelbetekenend kunnen aanzien, ..., om dan te verklaren dat het tenslotte niet in het program maar in de *personen* zit?'⁴

Isaäk van Dijk verzet zich tegen de veelheid van de 'leerstof' die door aparte vakdocenten wordt gegeven. Hij zegt: 'Wij loopen langzamerhand gevaar bedolven te raken onder de stof, ik mag hier wel zeggen onder *het* stof van veel vaal en grijs weten, dat hoe langer hoe minder werkelijk beheerscht wordt, en waaruit

de ziel is bezig weg te sluipen!⁵ Een ander citaat: 'Zoals in Oostenrijk vrouwen om aan zware arbeid te ontkomen kussens onder hun kleren stopten om zo een zwangerschap te simuleren, zo gaan wij zwanger van gesimuleerde kennis, om te ontkomen aan het zware werk dat nodig is voor echt inzicht.' Wat we opvoeren aan de kinderen of studenten is een 'intellectuele file' van grote namen die alleen oppervlakkig behandeld worden omdat ze deel zijn van de leerstof, zo zegt Van Dijk. De fantasie en verbeelding van de leraar krijgen in de nieuwe plannen geen ruimte. Het is de fantasie van 'een volontair op een gemeentesecretarie ten platten lande'. Kant en klare kennis wordt erin gestampt – alsof die kennis niet ooit begonnen is als verwondering over het onbekende. De kinderen moeten haar vervolgens slechts reproduceren. Maar, aldus Van Dijk, 'zonder levende reproductie loopt alles uit op een tweede begrafenis!'⁶

Maar wat wil Van Dijk dan wel?

In zijn onderwijs staat het persoonlijke centraal. Het persoonlijke van zowel meester als leerling. De meester moet vanuit het geheel van zijn

zintuigen en leeft het zich in in de ander. De kinderen moeten niet leren reproduceren, maar ze moeten leren denken. Leren kijken. De meester moet niet over de soort verf en de afmeting van een schilderij spreken, maar over de ziel van een schilderij, het hart van een schilderij. Over dat alles ligt voor Isaäk van Dijk Gods geheim. Het geheim van de dingen en van de mensen is Zijn geheim.

De werkelijkheid tot leven wekken

Van Dijks eigen onderwijs betrof vooral het vlak van de geschiedenis van het denken over God. Zijn vakgebied was niet dat van de natuur, maar van de geest en bij uitstek van de historische interpretatie van de geest in zijn denken over God. Geschiedenis en geest waren voor Van Dijk een zelfstandig gebied met een eigen methode: die van het interpreteren en verstaan van de werkelijkheid en niet die van het positivistische verklaren. Van Dijk kiest hier duidelijk positie in het debat van zijn tijd. Dat debat ging tussen positivisten, die aan de gehele wetenschap een harde vorm van wetenschappelijk verklaren oplegden, en hermeneutici, die het accent legden op wetenschap als interpretatie van de werkelijkheid. Van

'Meesterschap is in zeker zin afhankelijk van het kindschap.'

levenservaring en van de daarin verwortelde kennis spreken: 'Mijn eerste vraag is nooit geweest: weet ik wat ik zeggen ga, omdat die vraag beslist moet zijn, eer men den mond opent.'⁷ Vanuit het persoonlijke stelt de meester zich de vraag: 'Hoe breng ik over in de geest van anderen het vele of weinige dat ik zelf weet, hoe breng ik bovenal de kiem van belangstelling in anderen?'⁸ Het gaat om de 'ontdekking van de ware groeirichting van leerlingen'. Deze groeirichting is altijd een persoonlijke. Van Dijk heeft zelf ook op die persoonlijke wijze de werkelijkheid leren kennen. Naast zijn eigen moeder noemt hij hier de Bijbel, Shakespeare en vele andere 'leermeesters' die hem hebben gevormd als persoon.

Heel Van Dijks persoonlijke inzet is hierop gericht. Het gaat hem om wat de Engelsers noemen 'education of mind', ontwikkeling van de geest. Je moet als meester de kinderen laten zien dat kennis een groot goed is, omdat het de weg tot wijsheid kan openen. Voorwaarde hiervoor is een houding van eerbied, bescheidenheid en verwondering. Pas van hieruit kan het onderwijs – dat wordt gevormd op de bodem van het leven zelf – iets betekenen. Dan ervaart het kind het geheim der dingen, dan scherpt het zijn

Dijk is te verstaan binnen de hermeneutische traditie, waarbinnen hij tegelijkertijd een geheel eigen kleur heeft die sterk door zijn religieuze verstaan is bepaald.

God is voor Van Dijk in de geschiedenis. Hij leidt het leven. Als je de kinderen de geschiedenis beeldend kunt laten zien, dan krijgen ze liefde voor de geschiedenis. Geschiedenis is altijd levend heden geweest. Omdat het nu niet meer levend is, moet het levend gemaakt worden, moet het heden worden. Dit kan alleen door het verhaal van de geschiedenis te vertellen. Dat is wat de meester doet. Soms kan dan – in alle vreemdheid van het verleden – de vonk overspringen. Dan is het of men op de huid van het verleden zit. Dit kan alleen wanneer men zelf al de eigen levenservaring inbrengt. 'De historicus moet oud zijn', zei Ranke. Van Dijk benadrukt dat voor een goed verstaan van het verleden intuïtie, divinatie en congenialiteit nodig zijn: intuïtie is het aanvoelen van de ander en van de werkelijkheid; divinatie is het overslaan van de vonk tussen de historicus en het verleden; congenialiteit is verwantschap: de ziel van nu ontmoet de ziel van gisteren. Alleen hij verstaat het verleden en verstaat de kunst het verleden tot

leven te wekken die 'een rijk geïnstrumenteerd innerlijk leven' heeft.

Dit geldt trouwens evenzeer voor het onderwijs in het heden zelf: moet de schoolmeester naar de leerlingen niet evenzeer deze drie gestalten van intuïtie, divinatie en congenialiteit kennen en nastreven? Immers, vanuit het rijk geïnstrumenteerd innerlijk leven – vanuit de ziel, zogezegd – kan de meester het innerlijk leven van het kind verrijken. Beter gezegd: de rijkdommen die erin liggen te sluimeren opdelven. In de geestelijke zin ontvangen meester en kind het leven van de ziel uit Gods hand. Dat is genade.

Conclusie

Van Dijk staat mijns inziens in de grote traditie van het klassieke leermeesterschap van Socrates tot heden. In die traditie staat ook de onderwijskunst van Wagensein en vele anderen. Van Dijk heeft daar veel verwantschap mee.

Deze grote traditie sluit aan bij wat diep op de bodem van het hart van elke meester of juf woont. De ziel van de meester zoekt de ziel van het kind. De ziel, dat is het hart. In het Hebreeuws is het woord voor hart 'lev'. Dat is ons woord 'lef'. 'Heb het hart eens', zeggen we wel. Dat betekent: heb het lef eens, waag het eens. Het hart, het lev, is het centrum, de ziel, de diepste wezenskern die elk mens van God ontving: de persoon, het persoonlijke. Het getuigt van lef om je hart te laten zien en om hart te hebben voor kinderen. Pas dan is het ook mogelijk dat je weerklank vindt bij kinderen. Er zijn van die zeldzame momenten dat dit gebeurt. Dat je ook iets ontvangt van de kinderen. Pas als er geantwoord wordt, als er weerklank is, gebeurt er echt iets in het onderwijs. In die zin is meesterschap ook afhankelijk van kindschap. De ene ziel vindt weerklank in de andere. Goed onderwijs is daarom: lef hebben. Goed onderwijs is zoeken naar de ziel.

Verder lezen

Aalders, M.J. (1990). *Ethisch tussen 1870 en 1920. Openbaring, Schrift en Ervaring bij J.J.P. Valetton, Chantepie de la Saussaye en Is. van Dijk*. Kampen: Kok.

Mackay, E. (2000). Een rijk geïnstrumenteerd innerlijk leven. Isaäk van Dijk en de historie. In Mackay, E., *Gedenkstenen in de Jordaan. Opstellen over geschiedenis, traditie en cultuur* (pp. 100-111). Heerenveen: Uitgeverij Groen.

Mackay, E. (2007). In de spiegel van Isaäk van Dijk (1847–1922). In Mackay, E., *Meesterschap in spiegelbeeld. Beschouwingen over persoonlijke vorming in het cultuuronderwijs* (pp. 114-119). Gouda: Driestar Educatief.

Rijn, Maarten van (z.j.). In memoriam. Biografie. In Dijk, Is. van, *Gezamenlijke Geschriften VI* (pp. 1-64). Groningen: Noordhoff N.V.

Ewald Mackay is docent cuma bij Driestar Hogeschool.

Noten

¹ Dit artikel is een gewijzigde en uitgebreide uitwerking van een voordracht onder deze titel, die ik in 2000 hield bij wijze van afscheidsspeech hield voor mijn geschiedenisverdiepers aan de pabo van Driestar Hogeschool.

² Zie over I. van Dijk nog twee andere teksten die ik over hem schreef: 'Een rijk geïnstrumenteerd innerlijk leven. Isaäk van Dijk en de historie', in: *Gedenkstenen in de Jordaan*, Heerenveen, 2000, pp. 100 – 111; 'In de spiegel van Isaäk van Dijk', in: *Meesterschap in spiegelbeeld. Beschouwingen over persoonlijke vorming in het cultuuronderwijs*, Gouda, 2007.

³ In: Isaäk van Dijk, *Gezamenlijke Geschriften*, deel II.

⁴ A.w., II, p. 106.

⁵ A.w., p. 7.

⁶ Ibid.

⁷ A.w., p. 511.

⁸ Ibid.